

КРЕДО МИТЦЯ

До 90-річчя від дня народження Євгена Матвєєва

Ярослав ГОЛОБОРОДЬКО,
доктор філологічних наук,
професор

Його життєшлях і творчий розвій ззовні можуть видаватися доволі комфортними й надмірно благополучними: лауреат всесоюзних кінофестивалів (1970, 1978, 1985), народний артист СРСР (1974), володар Золотої медалі імені О. П. Довженка (1974, 1979), лауреат Державної премії Росії (1974) і Державної премії СРСР (1979), секретар правління Співки кінематографістів СРСР (із 1976). Проте одна тільки насиченість цими престижними регаліями мала би спровокувати думку про те, що таке уявлення зовсім не обов'язково має відповідати життєвим реаліям і що не все так однозначно в нього складалося.

Зі ступу – на сцену

Для Жені Матвєєва, який народився 8 березня 1922 року в селі Новоукраїнка, що нині входить до складу Скадовського району Херсонської області, драматичні інтонації зазвучали вже в ранньому дитинстві. Сімейне життя в його батьків – Семена Калиновича Матвєєва та Надії Федорівни Коваленко – не склалося, і мати повертається до свого рідного села Чалбаси (нині Виноградове) на Херсонщині. Ситуацію ускладнювало те, що Надія не одержала батьківського благословення на заміжжя, не вінчалася в церкві й після повернення додому батько не вибачив їй створення сім'ї без його на те згоди. Для молодої жінки із сином почалися скрутні часи. Змалку Євген став до селянської роботи: наливав воду в бочку, розвозив її селянам, що працювали в степу, водив коні по борозні. Серед його захоплень тієї пори варто згадати імітування побаченого й почутого. За його словами, навчаючись у сільській школі, він найохочіше «наслідував голоси своїх товаришів і вчителів».

Щоб Євген здобув ліпшу освіту, Надія Федорівна перебралася до найближчого містечка – Цюрупинська, де син почав навчатися в середній школі № 1, і влаштувалася туди прибиральницею. Під впливом уроків улюбленої вчительки В. М. Бедзєвої, яка викладала російську мову й літературу, він із численних шкільних гуртків обрав драматичний. Навчальні предмети тоді не вельми приваблювали Євгена Матвєєва, натомість інтерес до акторської справи неабияк посилювався. Урешті він відважився на рішучий крок.

За спогадами митця, він, «не закінчивши й 9-го класу, втік з дому», щоб потрапити до Херсона. Грошей на дорогу в юного втікача не було, і він дістався міста попутною баржею з кавунами. Євген улаштувався статистом у місцевому драмтеатрі й водночас навчався в акторській студії. 1939 року в Херсоні перебував Микола Черкасов – культовий на той час кіноактор, що зіграв яскраві ролі у фільмах «Діти капітана Гранта» (1936), «Депутат Балтики» (1937), «Петро Перший» (1937, 1939), «Олександр Невський» (1938). Побачивши Євгена в одній із німих ролей, Черкасов порадив йому поїхати до Києва, повідомивши при цьому, що Довженко веде набір до кіноакторської школи. Тож 1940 року, склавши екстерном іспити за курс середньої школи, Матвєєв, за його висловом, «рвонув до Києва», де його зарахували на перший курс кіноакторської школи при Київській кіностудії художніх фільмів, у якій і навчався до початку війни.

Згадуючи роль Довженка у своєму житті, Євген Матвєєв підкреслював, що він став для нього не лише «учителем», «кумиром», «хрещеним батьком», а й «рятівником». І розповідав про такий промовистий факт: «Мене і ще трьох хлопців, які не могли сплечувати за навчання, мали виключити зі школи. Довженко вніс за нас власні кошти».

Через війну навчання в кіноакторській школі припинилося, і Євгена Матвєєва направили до Тюменського піхотного училища. На початку 1942 року курсантам його випуску було присвоєно звання лейтенанта. Майже всі вони потрапили на фронт, а лейтенанта Матвєєва, як відмінника, залишили при військовому училищі курсовим командиром-

викладачем. Два роки він переймається підготовкою офіцерського складу – і постійно подає рапорти з проханням направити на фронт, куди й потрапляє 1944 року.

Після демобілізації в 1946 році Матвєєв вступає до трупи Тюменського драматичного театру. Його швидко помічають, і він отримує пропозиції від провідних театрів країни, проте молодий актор 1948 року обирає Новосибірський театр «Красный факел», який тоді за сильну трупу називали «сібірським МХАТом». А 1952 року, погодившись на чергове запрошення, дебютує на сцені Московського Малого театру у спектаклі «Без вини винні» (за п'єсою Олександра Островського), де грає Незнамова.

У романтичній стихії

Матвєєв-актор дебютував у фільмі «Доля Марини» (1953) Київської кіностудії. Після цього були ролі у фільмах «Добрий ранок» (1955) і «Дорога» (1955), проте своїм першим значним акторським успіхом він вважав роль інженера Андрія Лобанова у фільмі «Шукачі» (1957) за романом Данила Граніна. А знаменитим його зробила роль Макара Нагульнова у двосерійному фільмі «Піднята цілина» (1960–1961) за романом Михайла Шолохова. Цікавий штрих: спочатку Матвєєву запропонували зіграти Семена Давидова, але він фактично умовив режисера Олександра Іванова, котрий екранізував «Підняту цілину», зробити з ним кінопроби на роль Нагульнова, образом якого захоплювався з дитинства. На цю роль уже пробували понад 30 акторів, але жоден не підходив. Коли в знімальній групі подивилися кінопроби Матвєєва, сум-

нів не лишилося: це і є Макар Нагульнов. У наступних інтерв'ю Євген Матвєєв не раз підкреслював, що Нагульнов – його улюблений персонаж з-поміж тих, що він зіграв у кіно.

Ще тривали зйомки у фільмі Олександра Іванова, а Михайло Швейцер запропонував Матвєєву головну роль – князя Дмитра Нехлюдова – у своєму двосерійному фільмі «Воскресіння» (1960–1962) за романом Льва Толстого. Грати майже водночас такі різнополярні ролі – експансивного Нагульнова і схильного до рефлексій Нехлюдова – було цікавим за своєю складністю творчим завданням, оскільки з'явилася можливість виявити різні акторські амплуа. Йому доводилося грати й у інших фільмах – екранізаціях літературних творів. Режисер Володимир Фетін запросив його зіграти солдата Трофима у короткометражці «Лоша» (1960) за оповіданням Михайла Шолохова, у фільмі Григорія Рошала «Вісімнадцятий рік» (1958) за другою частиною трилогії Олексія Толстого «Ходіння по муках» Матвєєву дісталася складна психологічна роль главкома Сорокіна, а режисер Микола Ільїнський запропонував йому головну роль – Василя Гулявіна – у фільмі «Лють» (1966) за повістю Бориса Лавренєва «Вітер». Розмірковуючи над своєю акторською роботою та ролями-образами на кшталт Гулявіна, Матвєєв у інтерв'ю 1967 року зауважив: «Мене завжди приваблювали образи, які втілюють буйну романтичну стихію, невгамовну жажду життя і подвигу».

Кінозйомки не минали для Матвєєва без тяжких травм: він двічі розбивався. Удруге, 1965 року, неподалік від рідних місць, у Миколаєві, під час театралізованого свята. Після цього понад півтора року пролежав паралізований у лікарні. Саме тоді в сорок три роки він вирішив знову ризикнути – змінити мистецьке амплуа. Перебуваючи в лікарні, студював монографії, підручники з режисури, прагнути стати кінорежисером.

Творець «народного кіно»

Підлікувавшись й одержавши третю групу інвалідності (лікарі хотіли дати другу, що позбавило б його можливості працювати в галузі мистецтва, але він їх умовив), Євген Матвєєв береться за постановку свого першого фільму – «Циган» (1967) за повістю Анатолія Калініна, де зіграв головну роль – коваля-цигана Будулая. Пізніше він напівжартом згадував, що відтак «став народним циганом СРСР» і йому «навіть пропонували очолити театр «Ромен». До речі, дві свої перші кінороботи – наступною став «Поштовий роман» (1970), що розповідає про історію кохання Петра Шмідта і Зінаїди Різберг, – він поставив на Київській кіностудії. Кінохітами 1970-х стали його фільми

«Любов земна» (1975) і «Доля» (1977) за романами Петра Проскуріна, у яких він зіграв головну роль – Захара Дерюгіна. А невдовзі поставив нові фільми – «Шалені гроші» (1982) за п'єсою Олександра Островського й «Перемога» (1985) за романом Олександра Чаковського.

З початком періоду, відомого під назвою «перебудова», для Євгена Матвєєва настають важкі часи: на 5-му з'їзді кінематографістів СРСР, що відбувся в Москві у травні 1986 року, митця виключили з членів секретаріату Спілки кінематографістів. А пізніше Матвєєву довелося пережити дошкульні закиди у служінні радянській системі, в одержанні відзнак і нагород від чинної влади, в компромісах, на які йому доводилося йти у процесі знімання фільмів. Пригадали йому й роль Брежнєва у фільмі «Солдати свободи» (1977). Різноманітні звинувачення він сприймав настільки болюче, що навіть замислив самогубство. Врятували від такого кроку сім'я та нова кіноробота – фільм «Чаша терпіння» (1989), у якому йдеться про те, як егер протистоєть мафії. Цей фільм – своєрідний провісник актуального тематичного напрямку російського кіномистецтва, колоритним зразком якого стала кінотрилогія «Кохати по-російськи» (1995, 1996, 1999), де Матвєєв зіграв наскрізного персонажа-лідера – бунтівного Валер'яна Петровича Мухіна. На пострадянському просторі стрічка стала подією в кінематографічному житті кінця ХХ століття й принесла Євгенові Матвєєву титул творця «народного кіно». Народного і за змістовою спрямованістю, і за форматом охоплення життєвого матеріалу, і за складом глядацької аудиторії. Так, із фільмом «Кохати по-російськи-2» митець побував у більшості регіонів Росії. Він узагалі дорожив можливістю зустрітися з людьми і не втрачав жодної нагоди для такого спілкування.

У численних інтерв'ю, виступах він фактично виклав сутність своїх цінностей, визначальним критерієм яких була суголосність кроків, учинків власному внутрішньому самовідчуттю. Митець сповідував максимум про важливість духовної цілісності, нерозчленованості, ментальної непошматованості й тому стверджував: «Я не дозволяю зраджувати самому собі». У роботі актора поцінував граничну завантаженість – ролями, пропозиціями, зйомками, позаяк «незатребуваність для нього – смерті творчій подібна», проте визнавав при цьому, що не все із зіграного ним самим його внутрішньо задовольняє. Для кінорежисера, вважав Матвєєв, необхідне відчуття свободи, простору діяльності, й підкреслював, що «як режисер робив лише те, що хотів».

«Я донині пахну ковилою...»

В Євгена Матвєєва було надзвичайно сильне відчуття національного коріння й корінних основ буття. Вже будучи літньою людиною, він називав себе «селянським мужиком» і зізнався: «Я донині ще пахну ковилою, бізьяком і парним молоком – це моє середовище». А Микола Гореліков – херсонець, життя якого пов'язане з Москвою і який близько приятелював із Матвєєвим, згадував: «Мабуть, не минало й дня, щоб він не перекинувся бодай двома словами українською». А коли зустрічалися два земляки Сергій Бондарчук і Євген Матвєєв, то, за його спогадами, вони «спілкувалися з гумором, з жартами й обов'язково українською мовою».

Митець побував у 38 країнах, його фільми демонструвалися як у близькому, так і далекому зарубіжжі, скажімо, у Франції, Великій Британії, Японії, США. Режисер і сценарист Андрій Кончаловський, який працював на студіях Голлівуда, й, зокрема, зняв блокбастер «Танго і Кеш» (1989) із Куртом Расселлом і Сильвестром Сталлоне, розмірковуючи над реаліями і перспективами кінематографа, висловив глибоку думку: «Кіно в Росії повинні знімати такі, як Женя Матвєєв. Тоді кіно швидко розвиватиметься. Це буде національне кіно. Молоді таланти зразу помудрішають». І при цьому зауважив: «Якби Гайдай і Матвєєв народилися в Америці або Індії, у них давно були б палаци та вілли, мільйони на банківських рахунках...».

...Діагноз пухлини легенів лікарі поставили йому ще 1999 року, він прожив із цим ще чотири роки. 5 травня 2003-го Євгену Матвєєву стало зле, його оперативно госпіталізували. Там у Москві 1 червня 2003 року зупинилося серце митця.

* * *

У 1977 році, презентуючи в херсонському кіноконцертному залі «Ювілейний» свій новий фільм «Доля» ще до його виходу у прокат, Матвєєв сказав глядачам: «Я прикро, що приїхав лише на два дні, а спершу думав: поїду по селах своїх, по місцях рідних, але треба від'їжджати. Даю вам слово, що колись знайду час, вирвуся і нікуди не поспішатиму...». Ці слова характерні й органічні для Євгена Матвєєва, котрий надзвичайно гостро відчував нерв і динаміку навколишнього життя і конче потребував живого, ба навіть найживішого зв'язку з людьми, долі яких він виражав кіноакторськими ролями і про яких ставив свої пристрасні, темпераментні фільми.